

Верховний
Суд

Актуальні питання обмеження судового імунітету держави-агресора: практика Верховного Суду

Сергій Погрібний
Суддя Верховного Суду

Принцип імунітету держави від юрисдикції будь-якої іноземної держави

- Суверенні імунітети – це вилучення іноземної держави, її майна, з-під юрисдикції національного суду. Це означає, що пред'явлення позову до іноземної держави, застосування до такої держави та її майна забезпечувальних заходів, звернення стягнення на її кошти і майно є неможливим.
- У міжнародному праві цей принцип сформульований як «*par in parem non habet imperium*» – рівний над рівним не має влади.
- Зміст цього принципу, закріпленого у статті 2 Статуту ООН, розкрито у Декларації про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН.
- Відповідно до Декларації поняття суверенної рівності, зокрема, містить у собі такі елементи:
  - а) держави юридично рівні;
  - б) кожна держава користується правами, притаманними повному суверенітету;
  - в) кожна держава зобов'язана поважати правосуб'єктність інших держав;
  - г) територіальна цілісність і політична незалежність держави недоторканні;
  - г') кожна держава має право вільно вибирати політичну, соціальну й культурну системи;
  - д) кожна держава зобов'язана виконувати свої міжнародні зобов'язання в повній мірі та сумлінно й жити у мирі з іншими державами.

Практика Верховного Суду: постанова ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 (провадження № 61-18782св21)

- Особливістю правового статусу держави як суб'єкта міжнародних відносин є наявність у неї імунітету, який ґрунтується на загальному принципі міжнародного права «рівний над рівним не має влади і юрисдикції».
- Однак необхідною умовою дотримання цього принципу є взаємне визнання суверенітету країни, тож коли РФ заперечує суверенітет України та вчиняє щодо неї загарбницьку війну, жодних зобов'язань поважати та дотримуватися суверенітету цієї країни немає.
- У таких висновках Верховний Суд керується тим, що дії іноземної держави вийшли за межі своїх суверенних прав, оскільки будь-яка іноземна держава не має права втручатися шляхом збройної агресії в іншу країну.
- У міжнародному праві кодифіковані підстави для обмеження судового імунітету іноземної держави внаслідок завдання фізичної шкоди особі або збитків майну, так званий «деліктний виняток» (англ. «tort exception»).
- Умовами, необхідними для застосування «деліктного винятку», є:
  - 1) принцип територіальності: місце дії/бездіяльності має бути на території держави суду;
  - 2) присутність автора дії/бездіяльності на території держави суду в момент вчинення дії/бездіяльності (агента чи посадової особи іноземної держави);
  - 3) дія/бездіяльність ймовірно може бути привласнена державі;
  - 4) відповідальність за дії/бездіяльність передбачена положеннями законодавства держави суду;
  - 5) завдання смерті, фізичної шкоди особі, збитків майну чи його втрата;
  - 6) причинно-наслідковий зв'язок між діями/бездіяльністю і завданням смерті, фізичної шкоди особі або збитків майну чи його втратою.

Практика Верховного Суду: постанова ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 (провадження № 61-18782св21)

- Юрисдикція судів України поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (частина третя статті 124 Конституції України).
- Визначаючи, чи поширюється на РФ судовий імунітет у справі, яка переглядається, Верховний Суд врахував таке:
  - предметом позову є відшкодування моральної шкоди, завданої фізичним особам, громадянам України, внаслідок смерті іншого громадянина України;
  - місцем завдання шкоди є територія суверенної держави Україна;
  - передбачається, шкода завдана агентами РФ, які порушили принципи та цілі, закріплені у Статуті ООН, щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави – України;
  - вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави – України, що закріплено у Статуті ООН;
  - національне законодавство України виходить з того, що, за загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом «генерального делікту»).

Верховний Суд виходить із того, що у разі застосування «деліктного винятку» будь-який спір, що виник на її території у громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема й РФ, може бути розглянутим та вирішеним судом України як належним та повноважним судом.

Практика Верховного Суду: постанова від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц (провадження № 61-15925св21)

1. Підтримання юрисдикційного імунітету Російської Федерації позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
2. Норми Конституції України закріплюють обов'язок держави забезпечувати захист прав і свобод людини і громадянина судом (стаття 55).
3. Звернення позивача до українського суду є єдиним розумно доступним засобом захисту права, позбавлення якого означало би позбавлення такого права взагалі, тобто заперечувало б саму сутність такого права.
4. Судовий імунітет Російської Федерації не застосовується з огляду на звичаєве міжнародне право, кодифіковане в Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004).

Відповідно до статті 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004), що відображає звичаєве міжнародне право, держава не має права посылатися на судовий імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю, життю та майну, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на території держави суду.

Враховуючи вищенаведене, Верховний Суд доходить висновку, що стаття 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004) підлягає застосуванню відповідно до звичаєвого міжнародного права як кодифікований звід звичаєвих норм міжнародного права.

5. У питанні застосування імунітету держави від юрисдикції відповідні норми не можна тлумачити абстрактно або у відриві від встановлених фактичних обставин справи. Необхідно повністю враховувати особливості та обставини кожної справи, а також фактори, що лежать в її основі. У цьому випадку йдеться про вимоги щодо відшкодування збитків за неправомірні дії, допущені Російською Федерацією при відсутності альтернативних засобів відшкодування збитків.

6. Підтримання імунітету Російської Федерації є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України в сфері боротьби з тероризмом.

7. Судовий імунітет Російської Федерації не підлягає застосуванню з огляду на порушення Російською Федерацією державного суверенітету України, а отже, не є здійсненням Російською Федерацією своїх суверенних прав, що охороняються судовим імунітетом.

Дії Російської Федерації вийшли за межі її суверенних прав, оскільки будь-яка іноземна держава не має права здійснювати збройну агресію проти іншої країни. Вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави – України, що закріплено у Статуті ООН.

Враховуючи наведене, Російська Федерація не має підстав посылатися на імунітет для уникнення відповідальності за заподіяні збитки майну позивача.

До таких висновків також дійшла Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (пункт 49) .

Практика ЄСПЛ

- Надання імунітету державі в ході цивільного судочинства переслідує законну мету дотримання міжнародного права для сприяння ввічливості та добрих відносин між державами через повагу до суверенітету іншої держави (*Oleynikov v. Russia* (скарга № 36703/04), рішення від 14 березня 2013 року, § 60; *Cudak v. Lithuania* (скарга № 15869/02), рішення від 29 червня 2011 року, § 52; *Wallishauser v. Austria*, (скарга № 156/04), рішення від 17 липня 2012 року, § 60).
- У випадках, коли застосування правила державного імунітету від юрисдикції обмежує здійснення права на доступ до суду, суд має встановити, чи обставини справи виправдовують таке обмеження» (*Sabeh El Leil v. France* (скарга № 34869/05), рішення від 29 червня 2011 року, § 51; *Oleynikov v. Russia* (скарга № 36703/04), рішення від 14 березня 2013 року, § 59).
- Обмеження права на справедливий суд, зокрема шляхом застосування судового імунітету держави, є таким що відповідає пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція 1950 року) лише у разі, якщо таке обмеження: 1) переслідує законну мету, 2) є пропорційне меті, яка переслідується, та 3) не порушує самої сутності права на доступ до суду (*Ashingdane v the United Kingdom* (скарга № 8225/78), рішення від 28 травня 1985 року, § 57; *Oleynikov v. Russia* (скарга № 36703/04), рішення від 14 березня 2013 року, § 55; *Fogarty v. the United Kingdom* (скарга № 37112/97), рішення від 21 листопада 2001 року, § 33; *Cudak v. Lithuania* (скарга № 15869/02), рішення від 23 березня 2010 року, § 55).
- Обмеження буде несумісне з пунктом 1 статті 6 Конвенції 1950 року, якщо ... не існує розумної пропорції між використовуваними засобами та метою, яка переслідується». Також, при розгляді питання про доступ до суду в контексті застосування юрисдикційного імунітету держави, «необхідно переконатися, що обмеження, що застосовуються, не обмежують і не скорочують доступ, що залишився особі, таким чином або такою мірою, що порушується сама сутність права [доступу до суду]» (*Ashingdane v the United Kingdom* (скарга № 8225/78), рішення від 28 травня 1985 року, § 57; *Oleynikov v. Russia* (скарга № 36703/04), рішення від 14 березня 2013 року, § 55). В іншому випадку, повне перешкоджання у розгляді справи, без будь-якої провини з боку позивача, буде суперечити пункту 1 статті 6 Конвенції 1950 року (*McElhinney v. Ireland* (скарга № 31253/96), рішення від 21 листопада 2001 року, Окрема думка Судді L. Лукейдіса).
- Суд «повинен пам'ятати про особливий характер Конвенції як договору про права людини, а також брати до уваги відповідні норми міжнародного права, зокрема ті, що стосуються надання державного імунітету» (*Fogarty v. The United Kingdom*, (скарга № 37112/97), рішення від 21 листопада 2001, § 35; *Cudak v. Lithuania* (скарга № 15869/02), рішення від 23 березня 2010 року, § 56; *Sabeh El Leil v. France* (скарга № 34869/05), рішення від 29 червня 2011 року, § 48).
- Якщо національні суди підтримують юрисдикційний імунітет держави без будь-якого аналізу застосованих принципів звичаєвого міжнародного права, такі суди порушують право заявника на доступ до суду навіть у тих випадках, коли юрисдикційний імунітет підлягає застосуванню (*Oleynikov v. Russia* (скарга № 36703/04), рішення від 14 березня 2013 року, §§ 71-73).

Міжнародний звичай

- Держава може бути пов'язана положеннями міжнародного договору, навіть якщо вона не ратифікувала такий договір, якщо положення такого договору відображають звичаєве міжнародне право (Рішення Міжнародного Суду ООН у справі North Sea Continental Shelf (ФРН проти Нідерландів) від 20 лютого 1969 року, § 71; Cudak v. Lithuania (скарга № 15869/02), рішення від 23 березня 2010 року, § 66).
- Застосування абсолютного державного імунітету явно розмивалося протягом багатьох років, зокрема, у зв'язку із прийняттям Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй Конвенції про юрисдикційні імунітети держав та їх власності у 2004 році» (Cudak v. Lithuania (скарга № 15869/0256), рішення від 23 березня 2010 року, § 64; Sabeh El Leil v. France (скарга № 34869/05), рішення від 29 червня 2011 року, § 53; Oleynikov v. Russia (скарга № 36703/04), рішення від 14 березня 2013 року, § 61).
- Тож концепція судового імунітету держави зазнала обмежень з огляду на динамічний розвиток звичаєвого міжнародного права.
- Відповідно до статті 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004), що відображає звичаєве міжнародне право, держава не має права посылатися на судовий імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю, життю та майну, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на території держави суду.
- Враховуючи наведене, Верховний Суд доходить висновку, що стаття 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004) підлягає застосуванню відповідно до звичаєвого міжнародного права як кодифікований звід звичаєвих норм міжнародного права.
- Стаття 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004) відображає підставу для обмеження судового імунітету іноземної держави внаслідок завдання фізичної шкоди особі або збитків майну, так званий «деліктний виняток» («tort exception»).

Права людини/jus cogens-виняток

- Оскільки норми jus cogens мають пріоритет перед усіма іншими нормами, вони долають усі несумісні з ними норми міжнародного права», зокрема принцип державного імунітету (ratione materiae).
- Так, якщо держава порушує принцип jus cogens, її імунітет зникає, або інакше кажучи, порушуючи принципи jus cogens держави позбавляють себе імунітету і можуть піддаватись судовому розгляду.
- Так, у «рішенні Аргентинського суду у справі «Сідерман де Блейк» була висловлена позиція, що норми jus cogens володіють найвищим статусом у міжнародному праві, тому володіють найвищою юридичною силою і можуть позбавляти юридичної сили норми, які їм протирічать; суверенний імунітет – це той самий принцип міжнародного права, і тому ніби усунений нормами jus cogens; якщо держава порушує норму jus cogens, імунітет, створений міжнародним правом, знищується.
- Загальні принципи, що лежать в основі прав людини та гуманітарного права та втілюють основні права, такі як право на ефективний спосіб захисту права, право на компенсацію збитків, понесених внаслідок порушень гуманітарного права, та право на захист від відмови у правосудді» (Окрема думка Судді Юсуфа до рішення Міжнародного Суду ООН (ICJ) у справі Jurisdictional Immunities of the State (ФРН проти Італії) від 03 лютого 2012 року, § 30.)
- Незастосування судом юрисдикційного імунітету іноземної держави щодо невиплати відшкодування за серйозні порушення прав людини під час збройного конфлікту, допущені відповідальною державою, особливо за відсутності інших засобів відшкодування збитків, не є порушенням суверенних прав іншої держави (Окрема думка Судді Юсуфа до рішення Міжнародного Суду ООН (ICJ) у справі Jurisdictional Immunities of the State (ФРН проти Італії) від 03 лютого 2012 року, § 50). Навпаки, це сприяє кристалізації винятку з судового імунітету держав, заснованого на принципах, які покладені в основу прав людини і гуманітарного права, включаючи право на ефективний спосіб захисту порушеного права.

Статут ООН

- Положення статті 2(4) Статуту ООН (заборона застосування сили чи погрози силою) встановлює імперативну норму міжнародного права, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме.
- Стаття 51 Статуту ООН, що є єдиним винятком з цієї норми (застосування сили за рішенням Ради Безпеки ООН не стосується цього положення, адже силу застосовує в юридичному сенсі саме ООН, а не держави), визнає невід'ємне право держави на індивідуальний самозахист. Вчинення акту агресії є підставою для вжиття всіх правомірних заходів для самозахисту з боку держави, що стала об'єктом протиправного застосування сили. Таким чином Україна знаходиться в стані індивідуального самозахисту в сенсі статті 51 Статуту ООН.
- Право на самозахист є підставою для відступу від міжнародно-правових зобов'язань і норм міжнародного права. Як зазначено в статті 21 Статей про відповідальність, міжнародна протиправність діяння держави виключається, якщо воно є законним заходом самозахисту, прийнятим відповідно до Статуту ООН. Іншими словами стаття 51 Статуту ООН, визнаючи невід'ємне право на самозахист, має тлумачитися як така, що становить підставу для відступу від міжнародно-правових зобов'язань держави *vis-à-vis* держави-агресора, а також застосування контрзаходів у відповідь. Самозахист в міжнародному праві становить одночасно і виняток і виправдання недотриманню певної норми міжнародного права.

Проблеми розгляду справ за позовами до РФ

- Проблема повідомлення відповідача – невирішення цієї проблеми поставить під сумнів справедливість будь-якого судового рішення.
- Проблема виконання можливого судового рішення на користь громадянина України проти російської федерації. Без законодавчих змін в Україні його виконати буде неможливо.
- Треба враховувати, що наведені правові позиції підлягають застосуванню судом саме до подібних правових відносин.
- У першій справі – це завдання шкоди в результаті загибелі члена родини позивачів внаслідок збройної агресії російської федерації.
- У другій справі – внаслідок вимушеного переміщення з території АР Крим.
- Спонування до укладення договору про компенсацію російською федерацією усієї завданої шкоди.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!